NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI
ILMIY AXBOROTNOMASI, [2026-8]
ISSN:2181-1458
ISSN:2181-0427

09.00.00-FALSAFA
journal.namdu.uz
PHILOSOPHICAL

IJTIMOIY RIVOJLANISH KONSEPSIYALARINI TAHLIL QILISHDA XOLISTIK VA INTEGRATIV YONDASHUVLAR

Xojiyev Tunis Nurkosimoich
mustaqil tadqiqotchi
O‘zbekiston Milliy universiteti
E-mail: karfagen_87@mail.ru

Annotatsiya: *Mazkur maqolada ijtimoiy rivojlanish konsepsiyalarini tahlil qilishda xolistik, parsial va integrativ yondashuvlarning metodologik imkoniyatlari o‘rganiladi. Butun va qism munosabati, ijtimoiy tizimning ko‘p qatlamli tuzilishi, alohida sohalar dinamikasi hamda ularni yagona konseptual modelda sintezlash masalalari tahlil qilinadi. Postindustrial jamiyat va ma’naviy-ekologik sivilizatsiyaga oid qarashlar integrativ yondashuvning amaliy-nazariy ifodasi sifatida ko‘rib chiqiladi. Tahlillar asosida ijtimoiy rivojlanishni bir sohaning ustuvorligi orqali emas, iqtisodiy, texnologik, ijtimoiy, ma’naviy va ekologik omillarning o‘zaro ta’siri asosida anglash metodologik jihatdan samarali ekani asoslanadi.*

Kalit so‘zlar: *Ijtimoiy rivojlanish, xolizm, parsializm, integrativ yondashuv, butun va qism, postindustrial jamiyat, axborot jamiyati, ma’naviy-ekologik sivilizatsiya, ijtimoiy tizim, metodologiya.*

ХОЛИСТИЧЕСКИЙ И ИНТЕГРАТИВНЫЙ ПОДХОДЫ В АНАЛИЗЕ КОНЦЕПЦИЙ СОЦИАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ

Аннотация: *В данной статье исследуются методологические возможности холистического, парциального и интегративного подходов в анализе концепций социального развития. Анализируются соотношение целого и части, многоуровневая структура социальной системы, динамика отдельных сфер, а также вопросы их синтеза в единой концептуальной модели. Представления о постиндустриальном обществе и духовно-экологической цивилизации рассматриваются как практико-теоретическое выражение интегративного подхода. На основе проведенного анализа обосновывается методологическая эффективность понимания социального развития не через приоритет одной сферы, а через взаимодействие экономических, технологических, социальных, духовных и экологических факторов.*

Ключевые слова: *социальное развитие, холизм, парциализм, интегративный подход, целое и часть, постиндустриальное общество, информационное общество, духовно-экологическая цивилизация, социальная система, методология.*

HOLISTIC AND INTEGRATIVE APPROACHES IN THE ANALYSIS OF SOCIAL DEVELOPMENT CONCEPTS

Abstract: *This article examines the methodological potential of holistic, partial and integrative approaches in the analysis of social development concepts. It considers the relationship between the whole and its parts, the multi-layered structure of the social system, the dynamics of particular spheres, and the problem of synthesising them within a single conceptual model. Views on post-industrial society and on spiritual-ecological civilisation are treated as a practical and theoretical expression of the integrative approach. On the basis of the analysis, it is argued that it is methodologically more effective to understand social development not through the primacy of a single sphere, but through the interaction of economic, technological, social, spiritual and ecological factors.*

Keywords: *social development, holism, partialism, integrative approach, whole and part, post-industrial society, information society, spiritual-ecological civilisation, social system, methodology.*

Kirish va mavzuning dolzarbligi. Ijtimoiy rivojlanish konsepsiyalarini baholashda jamiyatni qanday metodologik birlik sifatida tasavvur qilish masalasi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Agar ijtimoiy voqelik faqat alohida sohalar yig‘indisi sifatida qaralsa, iqtisodiy, siyosiy, texnologik va ma’naviy o‘zgarishlar o‘rtasidagi murakkab bog‘lanishlar yetarlicha ochilmay qoladi. Rivojlanish kategoriyasining o‘zi ham dinamik jarayonlarni yo‘nalgan va qonuniyatli o‘zgarish sifatida ko‘rishni talab qiladi. Shu nuqtai nazardan, xolistik va integrativ yondashuvlar zamonaviy ijtimoiy rivojlanish konsepsiyalarining ichki mantig‘ini, ularning elementlari o‘rtasidagi munosabatni va konsepsiyaning umumiy

metodologik imkoniyatlarini aniqlash uchun alohida ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, postindustrial va ma'naviy-ekologik modellarda turli sohalarning o'zaro ta'siri kuchayishi integrativ tahlilning dolzarbligini yanada oshiradi[41].

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Xolizm va parsializm munosabati ijtimoiy-falsafiy metodologiyada butun va qism muammosi bilan uzviy bog'liq. 1973 yilda D. Bell postindustrial jamiyat nazariyasida bilim va axborotning ishlab chiqarish hamda ijtimoiy boshqaruvdagi rolini yangi bosqichda talqin qildi. 1991 yilgi «Sovremennaya zapadnaya filosofiya» nashrida yaxlitlik va differensiatsiya munosabati ijtimoiy tizimlarni tushuntirishning muhim metodologik sharti sifatida ko'rib chiqiladi. 1993 yilda L. P. Karsavin va 1995 yilda G. S. Pomerans rivojlanishni potensial mazmunning ochilishi, yangi shakllarning yuzaga kelishi va jarayonning ichki ko'p qatlamliligi bilan bog'laydilar. 1994 yilgi L. V. Fasenkova tadqiqoti hamda 1999 yilgi G. Spenser nashri ijtimoiy tizimlarda differensiatsiya va integratsiyaning o'zaro aloqasini tushunish uchun nazariy asos beradi. 1999 yilda O. S. Razumovskiy optimologiya doirasida xolizmning nisbiy, organizmik va agnostik ko'rinishlarini ajratib, butunlikni anglashda turli metodologik pozisiyalarni tavsiflaydi. 2001 yilda V. T. Pulyayev va N. V. Shelepin ijtimoiy qadriyatlarni jamiyatning g'oyaviy va ijtimoiy tuzilmalari bilan aloqadorlikda tahlil qildilar. Shu yilda A. Zinovyev axborot va mantiqiy-sosiologik munosabatlarni zamonaviy jamiyat dinamikasi bilan bog'ladi. A. V. Ivanov, I. V. Fotiyeva va M. Yu. Shishin esa ma'naviy-ekologik sivilizatsiya konsepsiyasi orqali ijtimoiy, ma'naviy va ekologik omillarni yaxlit modelda birlashtirishga intildilar. Mazkur manbalarning xronologik tahlili ijtimoiy rivojlanish konsepsiyalarini tadqiq qilishda alohida omillar ahamiyatini inkor etmagan holda, ularning umumiy tizimdagi o'rni va o'zaro ta'sirini birgalikda ko'rib chiqish zaruratini ko'rsatadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda tizimli va kompleks yondashuv, analiz va sintez, qiyosiy tahlil, tuzilmaviy-funksional yondashuv hamda konseptual umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Xolistik va parsial yondashuvlar butun va qism munosabati, ijtimoiy sohalar mustaqilligi va o'zaro bog'liqligi, rivojlanish omillarining iyerarxiyasi hamda konsepsiya elementlarini integratsiyalash imkoniyati asosida qiyoslandi.

Tahlil va natijalar.

Ma'lumki, ijtimoiy rivojlanish masalasi kishilik sivilizatsiyasi taraqqiyotining dastlabki bosqichlaridanoq falsafiy mushohada markazida turgan. Mazkur masala dunyoqarashning turli tarixiy shakllarida ijtimoiy rivojlanish qonuniyatlarini aniqlash, taraqqiyotni davrlashtirish, kishilik jamiyatining istiqbol mo'ljallarini belgilash va kelajakni prognozlashga da'vo qiluvchi konsepsiyalar doirasida ko'rib chiqilgan. Bunday konsepsiyalar yaratishga urinishlarni mifologik dunyoqarashdan tortib bugungi ssiyentistik tafakkur paradigmasigacha bo'lgan uzoq tarixiy jarayonning deyarli har bir bosqichida kuzatish mumkin. Garchi mazkur konsepsiyalar nazariy-metodologik jihatdan universallik, yaxlitlik, ko'p yoqlamalik va tugallanganlikka da'vo qilsa-da, tarixiy tajriba ularning har biri muayyan davrdan so'ng o'z o'rnini muqobil yondashuvlarga bo'shatib berganini ko'rsatadi. Gesiodning «Siklik taraqqiyot» nazariyasi, Geraklit va Empedoklning siklik qarashlari, Ibn Xaldun qarashlari, Patrisiy va Polibiy nazariyalari, Gegel dialektikasi, Marksning formasion yondashuvi, F. Fukuyamaning tarix intihosi konsepsiyasi, Xantingtonning «Sivilizatsiyalar to'qnashuvi» konsepsiyasi, modernizatsiyaning turli nazariyalari, virtual jamiyat, postmodernizm va globalizm nazariyalari shular jumlasidandir. Ijtimoiy rivojlanish fenomenini tushuntirishga qaratilgan konsepsiyalar metodologik bazasining mustahkamligi, nazariy izchilligi va ta'limot sifatida yaxlit tuzilma hosil qilganiga qaramay, real voqelikda makon va zamon nuqtai nazaridan cheklanganlikni namoyon qilishi tabiiy hol. Nazariya va amaliyot o'rtasidagi bunday nomutanosiblikni turli sabablar bilan izohlash mumkin. Biroq muayyan tarixiy davr va sosio-madaniy muhit doirasida yaratilgan konsepsiyalarning makon va zamon nuqtai nazaridan universallikka da'vo qilishi mazkur nomutanosiblikni keltirib chiqaruvchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Qolaversa, istiqbol taraqqiyot mo'ljallarini belgilashda faqat o'tmishning empirik faktlariga tayanish ham hal qiluvchi sabablardan biri sanaladi. Shundan kelib chiqqan holda, ijtimoiy rivojlanishning zamonaviy konsepsiyalarini nazariy jihatdan ishlab chiqish va joriy qilishda universalizm va differensializm tamoyillariga tayanish, shuningdek, xronologik va lokal xususiyatlarni hisobga olish zarur.

Yuqoridagi mulohazalar tahlilidan kelib chiqqan holda sosiogenezni yaxlit holda tushuntirishga qaratilgan ijtimoiy rivojlanish konsepsiyalari hamda bunday konsepsiyalarni ishlab chiqishda integrativ va differensial yondashuvni qo'llash borasidagi metodologik imkoniyatlarni ko'rib chiqish zarurati yuzaga chiqadi.

Ijtimoiy rivojlanish konsepsiyalarini tahlil qilishga qaratilgan tadqiqotlarda kategoriyaviy jihatdan yaxlitlik, ko'p yoqlamalik xususiyatlari xolizm tamoyili, bo'lak va biryoqlamalik xususiyatlari esa parsializm tamoyilining mazmuniga kiruvchi belgilar sifatida ko'rsatiladi. Shu ma'noda ular mos ravishda mazmunan ayniy tushunchalar sifatida qo'llaniladi.

Xolizm (yunoncha «holos» — yaxlit, butun) metodologik yondashuv sifatida olamni uning barcha aloqalari, sifatlari va tashkillanish dinamikasi, shuningdek, yuqori psixologik-kognitiv darajadan tortib quyi fizik-kimyoviy darajalargacha bo'lgan tuzilishi bilan birgalikda yagona, yaxlit tarzda ko'rib chiqishga urinishni anglatadi. Xolizm tamoyilining keng iste'molga kirib kelishi tabiiy ravishda nazariy bilish sohasida qism va butunning o'zaro munosabatini, butunni qismlarga ajratish hamda qismlarni butunga birlashtirishni tushuntiruvchi analiz va sintez singari metodologik konsepsiyalarning

[41] Абушенко В. Л. Развитие // Новейший философский словарь / Сост. А. А. Грицанов. - Мн.: Изд. В. М. Скакун, 1998. С. 562;

shakllanishiga olib keldi. Parsializm ana shunday metodologik konsepsiyalardan biri bo‘lib, unda qismning hal qiluvchi roliga alohida urg‘u beriladi. Vujudga kelishiga ko‘ra, parsializm atomizm va elyementarizm, shuningdek, olamning diskretligi g‘oyasi bilan uzviy aloqadorlik kasb etadi. Huquqshunoslik metodologiyasi nuqtai nazaridan esa parsializm tushunchasi o‘z mazmunida xususiy holatni bo‘rttirib ko‘rsatish, noto‘liqlik, masalani bir yoqlama ko‘rib chiqish kabi belgilarni aks ettiradi. Ijtimoiy rivojlanish konsepsiyalari tahlili nuqtai nazaridan parsializm xususiylikni bo‘rttirish, biryoqlamalik va noob’yektivlik, xolizm esa yaxlitlik, ko‘p yoqlamalik va ob’yektivlik ma’nolarida tavsiflanadi[42].

Qism va butun, mos ravishda, xolizm va parsializmning o‘zaro mutanosibligi masalasi V.S.Barulin, M.Ya.Bobrov, M.A.Kuznesova, I.I.Prigojin, O.S.Razumovskiy, V.N.Filippov singari olimlarning tadqiqotlarida alohida ko‘rib chiqilgan. Jumladan, O.S.Razumovskiy ijtimoiy rivojlanish konsepsiyalari tahlili nuqtai nazaridan birmuncha samarador bo‘lgan xolizmning uch turini ajratib ko‘rsatadi[43].

Parsializm bilan aloqador tarzda qaraluvchi nisbiy xolizm. Unga ko‘ra, butun qismlar yig‘indisi sifatida namoyon bo‘ladi.

Organizmik talqindagi mutlaq xolizm. Unga ko‘ra, butun qismlar yig‘indisidan kattaroq bo‘lib, qismlar yig‘indisi butun bilan aynanlashtirilmasligi lozim.

Agnostik, personalistik va mistik xolizm. Unga ko‘ra, yaxlitlikni bilish imkonsiz bo‘lib, inson shaxsiyati organik yaxlitlikning eng yuqori shakli hisoblanadi[44].

Ijtimoiy rivojlanish konsepsiyalari tahlilida xolizmning ikkinchi turini qo‘llash metodologik jihatdan birmuncha samarador hisoblanadi. Ammo mazkur tahlil jarayonida xolizmning nisbiy xarakteri hamda butun va qismning o‘zaro mutanosibligi masalalarini nazardan soqit qilish ham metodologik yanglishishlarni yuzaga keltirishi mumkin.

Organizmik talqindagi mutlaq xolizmni ijtimoiy rivojlanish konsepsiyalarini tushuntirish metodologiyasi sifatida baholash aslo olam yaxlitligini unga nisbatan zaifroq deb qaraluvchi qismlari, aloqalari, darajalari dinamikasiga nisbatan mutlaqlashtirish hisobiga amalga oshirilmasligi lozim. Organizmik xolizmga ko‘ra, metodologik soddalashtirish nuqtai nazaridangina, yaxlit olamga nisbatan uning qismlari, aloqalari darajalari va dinamikasi ikkilamchi xarakter kasb etadi deb qaraladi. Agar mazkur metodologik yondashuv mantig‘iga tayanilsa, inson olamning boshqa qismlariga nisbatan birmuncha murakkab va ko‘p qirrali tizim bo‘lishiga qaramay, u ham ayni yaxlitlikning qismi sifatida tushuntiriladi.

Ijtimoiy rivojlanish konsepsiyalariga tatbiqan integrativ yondashuvga ko‘ra, «ijtimoiy soha o‘zining ijtimoiy munosabatlar, ularning tuzilmasi va dinamikasi, ijtimoiy taraqqiyot hamda uning istiqbollari, insonning jamiyat hamda atrof-muhitga munosabati kabi ko‘plab aspektlari bilan birgalikda tahlil etilishi» lozim[45].

Integrativ yondashuv nuqtai nazaridan tahlil qilinganda, ijtimoiy rivojlanish konsepsiyalarining yaxlitlik va alohidalik xususiyatlari yaqqol namoyon bo‘lib, ularning elementlarini o‘zaro uyg‘un tarzda sinkretlash imkoniyati yuzaga keladi. Ana shunday konsepsiyalardan biri sifatida postindustrial nazariyani keltirib o‘tish mumkin.

Postindustrial jamiyat tushunchasi dastlab D.Bell tomonidan ilmiy iste’molga kiritilgan bo‘lsa-da, keyinchalik jahon va yurtimizning yetakchi tadqiqotchilari tomonidan ko‘plab marta tadqiq etilgan. Mazkur konsepsiya borasidagi tadqiqotlar natijalarini umumlashtirib, soddaroq qilib aytganda, postindustrial jamiyatning genezisi undan avval amal qilgan industrial jamiyatning sifatiy jihatdan transformatsiyasi oqibatida ro‘y bergan. Mazkur paradigma asosida ilgari surilgan nazariyalarda sanoatlashgan jamiyat fenomenining shakllanish jarayonlarini tushuntirishda ilmiy-texnik yutuqlarning keskin sakrashlar asosidagi taraqqiyoti, bunday yutuqlarning ijtimoiy hayot sohasiga implementatsiyasining lokal tamaddunlar sosio-madaniy muhitlariga transferlanishi kabi tushuntirish omillari determinantlar sifatida belgilab olinadi. Shuningdek, texnik inqilob natijasida saqlash va qayta ishlash vositalari tobora arzonlashib boradigan axborot mazkur jamiyatdagi eng qimmat tovarga aylanib borgani uchun ham u axborot jamiyati deb ham ataladi[46].

Industrial jamiyatda ishlab chiqarishning moddiy-texnik vositalari iqtisodiyotning asosini tashkil qilgan bo‘lsa, postindustrial jamiyatda ayni vazifani axborot va axborot texnologiyalari bajaradi.

Axborot jamiyatida bilim shaklidagi axborot nafaqat iqtisodiy va texnik innovatsiyalar uchun, balki siyosiy shakllanish uchun ham poydevor bo‘lib xizmat qiladi. Bu tendensiya iqtisodiy sohada sanoat ishlab chiqarishning asosiy iqtisodiy faoliyat turi sifatida hal qiluvchi ahamiyatini yo‘qotib borishida namoyon bo‘ladi. Zero, axborotlashgan jamiyat hayotida xizmat ko‘rsatish va axborot ishlab chiqarish sohalarining jadallik bilan taraqqiy etishi sanoat ishlab chiqarish sohasining ikkinchi darajali pozisiya kasb etishiga sabab bo‘ladi. Jamiyatda deindustrializatsiya tendensiyasining kuchayishi tabiiy ravishda ommaviy iste’molchilik jamiyati shakllanishiga olib keladi.

---

[42] Разумовский О.С. Оптимология. 4.1. Общенаучные и философско-методологические основы. - Новосибирск: ИФП СО РАН, 1999. – 86-87 с.

[43] Современная западная философия. -М.: Политиздат, 1991.-428 с.

[44] Разумовский О.С. Оптимология. 4.1. Общенаучные и философско-методологические основы. - Новосибирск: ИФП СО РАН, 1999. - 88 с.

[45] Разумовский О.С. Оптимология. 4.1. Общенаучные и философско-методологические основы. - Новосибирск: ИФП СО РАН, 1999. - 88 с.

[46] Bell D. The Coming of Post-Industrial Society. - N.Y.:Doubleday, 1973. -344 p.

Ilmiy faoliyat bilan shug‘ullanish imkoniyatlarining ortishi texnik taraqqiyotni yanada kuchaytirib, yashash sharoitlarini qulaylashtirgan holda kishilarda bo‘sh vaqtning ko‘payishiga sabab bo‘ladi. Postindustrial jamiyatning industrial jamiyatga nisbatan yuqorida sanab o‘tilgan qulayliklariga qaramay u birmuncha shartli xarakter kasb etadi. Uning muammoli jihatlaridan biri shundaki, axborotlashgan jamiyat afzalliklaridan faqatgina uni boshdan kechirayotgan jamiyatlar a’zolarigina bahramand bo‘lishlari mumkin. Dunyodagi joriy geopolitik manzaradagi notekis taraqqiyot tendensiyalariga diqqat qaratilsa, axborotlashgan jamiyat umumsayyora miqyosida keng joriy etilmaganiga osongina guvoh bo‘lish mumkin. Qolaversa, rivojlangan mamlakatlar ekologik muammolar bilan kurashayotganini iddao qilganliklari holda o‘zlarining eskirgan zararli ishlab chiqarish vositalarini boshqa kam taraqqiy etgan mamlakatlarga ko‘chiradilar yoki ularga tayyor texnologiya va patentlarini eksport qiladilar. Yuqoridagilardan tashqari ekologizm tamoyiliga alohida diqqat qaratish ham postindustrial jamiyatning ustuvor tendensiyalaridan sanaladi. Shuningdek, industrial jamiyatda ekologik imperativga ma’naviy-axloqiy tus berilib, «o‘zingga qanday munosabatda bo‘lishlarini xohlasang, tabiatga shunday munosabatda bo‘l» ko‘rinishidagi g‘oyalar keng tarqaladi. Ekologiyaga munosabat hamda axborot texnologiyalariga egalik qilish nuqtai nazardan yer sayyorasidagi barcha aholi ob’yektiv teng imkoniyatlarga ega deb bo‘lmaydi. Zamonaviy muammolarga yaxlit integrativ yondashuvning mavjud emasligi, ularning tobora parsial noob’yektiv xususiyat kasb etib borishiga olib keladi. A. Zinovyevning «...axborot jamiyatining barcha ta’riflari gipertrofik ravishda ko‘tarilgan detallarga taalluqlidir. Sosiologik ahamiyatga ega hodisalar esa butunlay e’tibordan chetda qoladi yoki eng yaxshi holatda aprior tushunchalar foydasiga soxtalashtiriladi» degan fikriga qo‘shilmay bo‘lmaydi[47][48].

Ma’naviy-ekologik sivilizatsiya konsepsiyasi ham ijtimoiy rivojlanishning zamonaviy konsepsiyalaridan biri hisoblanadi. Ushbu konsepsiya A.V.Ivanov, I.V.Fotiyeva, M.Y.Shishinning «Ma’naviy-ekologik konsepsiya — asoslar va istiqbollar» asarida batafsil tahlil qilinadi. Mazkur konsepsiya noosfera sivilizatsiyasi g‘oyasini, insoniyatning tabiat bilan oqilona va mas’uliyatli birlashuvini, unga sezuvchi jonli organizm sifatida sog‘lom munosabatda bo‘lish g‘oyalarini qamrab oladi. G‘oyaviy ildizlari XIX–XX asr falsafasiga borib taqaluvchi ushbu konsepsiyaning asosida sog‘lom jamiyatning tayanchini tabiatga sog‘lom munosabat tashkil etadi degan qarash yotadi. Konsepsiya tarafdorlarining fikriga ko‘ra, sivilizasion taraqqiyotning yangi davriga kelib moddiy boyliklar va moliyaviy imkoniyatlar emas, balki shaxsning yuksak darajadagi ma’naviy-axloqiy fazilatlari, uning tabiat bilan o‘zaro uyg‘un munosabatlari asosiy qadriyatga aylanadi. Konsepsiya tarafdorlari tamaddunning ma’naviy-ekologik sivilizatsiyaga transformatsiyasi jarayonida insoniyat qadriyatlari va ongdagi g‘oyaviy ustanovkalarning almashinuvi hal qiluvchi omil vazifasini bajarishiga e’tibor qaratadilar. «Tabiat va insonning garmonik yaxlitligi», «qalb», «haqiqat», «oqilonalik», «tolerant hamkorlik» kategoriyalari ma’naviy-ekologik sivilizatsiya dunyoqarashining fundamental asoslarini tashkil qilishi lozim. Ma’naviy-ekologik sivilizatsiyaning fundamental qadriyatlarini keng yoyish, eng avvalo, butun boshli ijtimoiy munosabatlar tizimi va tasavvurlaridagi zo‘ravonlikka asoslanmagan tadrijiy tub o‘zgarishlarni taqozo qiladi. Mazkur konsepsiya mualliflari ma’naviy-ekologik sivilizatsiya dunyoqarashini shakllantirishda ustuvorlik kasb etishi lozim bo‘lgan ko‘plab g‘oyalarni ilgari suradilar. Unga ko‘ra, millatlararo munosabatlar va madaniyatlararo muloqot sohalarida irqiy, milliy va diniy toqatsizlik o‘rnini o‘zaro bag‘rikenglikka tayanuvchi konstruktiv hamkorlik egallashi lozim. Axboriy-mafkuraviy sohadagi dunyo mamlakatlari siyosatida axloqsizlik va tiyiqsiz ko‘ngilxushlik o‘rniga noosferaga asoslangan hayot tarzi targ‘ib qilinishi lozim. Ishlab chiqarish sohasida esa biosentrik va tabiatni qayta tiklovchi texnologiyalarni qo‘llagan holda resurslarni isrof qilishga chek qo‘yish talab qilinadi. Iqtisodiy-moliyaviy sohada esa iqtisodiyotni merkantilistik tushunishga tayanuvchi yondashuvdan chekingan holda tabiatni muhofaza qilish va madaniyat bilan bog‘liq faoliyatlarga nisbatan xarajatni oshirish g‘oyasi ilgari suriladi. Mazkur nazariy konsepsiyaning mualliflari tomonidan ilgari surilgan asosiy g‘oyalarni tahlil va umumlashtirish natijasida shunday xulosaga kelish mumkin. Iqtisodiy yoki siyosiy qarorlarni ishlab chiqish va hayotga tatbiq etish jarayoni davlatning madaniy-axboriy siyosatini belgilab beruvchi institutlar hamda huquqiy mexanizmlar bilan o‘zaro uyg‘unlikda amalga oshirilishi lozim. Shu bilan birga, bu institutlar faoliyati bevosita ma’naviy hamda ekologik imperativlarga tayanishi, ya’ni jamiyat taraqqiyotida axloqiy mas’uliyat va ekologik barqarorlikni muhim mezon sifatida qo‘llashi zarur. Bu yondashuv ijtimoiy barqarorlik va ongli taraqqiyotning asosiy sharti sifatida namoyon bo‘ladi[49][50].

Ma’naviy-ekologik sivilizatsiya nazariyasi ijtimoiy rivojlanish konsepsiyasi sifatida yaxlitlik xususiyatiga ega bo‘lib, unda jamiyat hayotining deyarli barcha sohalari uzviy aloqadorlik va kompleks birlikda tahlil qilinadi. Bunday yondashuv ijtimoiy-falsafiy nuqtai nazardan qaralganda, rivojlanishning asosiy omillarini alohida ko‘rinishda emas, balki ularning o‘zaro bog‘liqligi, madaniy, ma’naviy va ekologik mezonlar bilan uzviy uyg‘unligida ko‘rib chiqishga intiladi. Umumiy taraqqiyot konturlari, ongli munosabat tizimi elementlari va ularning evrilishlari, jamoaviy ong o‘zgarishlari singari

[47] Зиновьев А. *Логическая социология. Материальная культура* // Социально-гуманитарные знания-2001.-№5.-С. 174.

[48] Пуляев В.Т., Шелепин Н.В. Социальные ценности в системе российской национально-государственной идеологии // Социально-гуманитарные знания - 2001. - №5. - С. 69 - 79.

[49] Иванов А.В., Фотиева И.В., Шишин М.Ю. *Духовно-экологическая цивилизация: устои и перспективы*. - Барнаул: Изд-во АГУ, 2001. - 5 с.

[50] Иванов А.В., Фотиева И.В., Шишин М.Ю. *Духовно-экологическая цивилизация: устои и перспективы*. - Барнаул: Изд-во АГУ, 2001. - 239 с.

tarkibiy qismlardan tashkil topuvchi hosila sifatida namoyon bo‘ladi. Mazkur konsepsiyaning o‘ziga xos jihati shundaki, unda ijtimoiy rivojlanish jarayoni bugungi global dunyo sharoitida o‘ta dolzarb bo‘lgan ma’naviy-ekologik tendensiyalar bilan aloqador tarzda tushuntiriladi. Bundan tashqari ayni konsepsiya doirasida ijtimoiy rivojlanishning nafaqat nazariy jihatlari, balki ma’naviy-ekologik tendensiyalar bilan bog‘liq amaliy takliflarda ifodalanuvchi jihatlari ham muhokama qilinadi. Ijtimoiy rivojlanish jarayonini tushuntirish, uning istiqbol mo‘ljallarini prognozlashga qaratilgan konsepsiyalarga nisbatan integrasion va differensiasion yondashuvlarning qiyosiy tahlili natijalaridan ma’lum bo‘ladiki, sosiogenez va uning taraqqiyoti parsial tarzda olib qaralsa, metodologik jihatdan biryoqlamalik yuzaga keladi. Bu esa, o‘z navbatida, amaliy jihatdan inson-jamiyat va tabiat o‘rtasidagi muvozanatning buzilishiga va turli xil inqirozlarga olib kelishi mumkin. Rivojlanish konsepsiyalarini yaratishda integrasion yondashuvga tayanish lokal nuqtai nazaridan biror-bir hududdagi sosiumning barcha muammolarini qamrab olish, global nuqtai nazardan esa ularni umumjahon tendensiyalari bilan aloqador tarzda ko‘rib chiqish, shunga ko‘ra, yechimlar izlab topish imkonini beradi.

Yuqoridagi tahlillardan kelib chiqqan holda shuni aytish mumkinki, ijtimoiy rivojlanish konsepsiyalarini ishlab chiqishda parsial-differensiasion yondashuvdan ko‘ra, integrativ-yaxlit yondashuv metodologik jihatdan samarador hisoblanadi. Negaki, integrativ yondashuv ijtimoiy taraqqiyot istiqbollarini yaxlit holda olib qarash hamda shunga mos ravishda konseptual g‘oyalar ishlab chiqish zaruratini o‘zida namoyon qiladi. Albatta, integrativ yondashuvni qo‘llashda alohida jihatlarning o‘zaro uyg‘un aloqasini ham nazardan chetda qoldirib bo‘lmaydi. Mazkur metodologik mexanizm esa tabiiy ravishda optimologik yondashuvga bo‘lgan zaruratni yuzaga chiqaradi. Soddaroq qilib aytganda, rivojlanish jarayoni umumiy hodisa sifatida olib qaralib, dastlab u qismlarga ajratilishi, keyin esa eng birlamchi umumlashtiruvchi jihatlar yaxlit holda sintezlanishi lozim.

Keltirilgan tahlillar xolistik yondashuv ijtimoiy rivojlanish konsepsiyasining umumiy tuzilmasi va sohalararo bog‘lanishlarini ochishda, parsial yondashuv esa alohida sohalarda kechayotgan jarayonlarni chuqur o‘rganishda muhim ekanini ko‘rsatadi. Integrativ yondashuv ushbu ikki pozisiyaning samarali jihatlarini birlashtirib, ijtimoiy tizimni yaxlit holda ko‘rish bilan birga uning tarkibiy elementlari avtonomiyasini ham hisobga olish imkonini beradi. Postindustrial jamiyat va ma’naviy-ekologik sivilizatsiya konsepsiyalari aynan shu jihatdan ahamiyatli bo‘lib, ularda texnologiya, bilim, axborot, qadriyat va ekologik muvozanat ijtimoiy taraqqiyotning o‘zaro bog‘langan omillari sifatida namoyon bo‘ladi.

Xulosa va takliflar

1. Ijtimoiy rivojlanish konsepsiyalarini tahlil qilishda xolistik yondashuv jamiyatning sohalararo aloqalari va umumiy dinamikasini ochib berishga xizmat qiladi.

2. Parsial yondashuv alohida iqtisodiy, siyosiy, texnologik, ma’naviy yoki ekologik jarayonlarni chuqur tahlil qilish imkonini beradi, biroq uning natijalari umumiy ijtimoiy tizim bilan bog‘langanda to‘liqroq mazmun kasb etadi.

3. Integrativ yondashuv butun va qism o‘rtasidagi mutanosiblikni saqlagan holda ijtimoiy rivojlanish konsepsiyalarining tarkibiy elementlarini yagona metodologik maydonda tahlil qilish imkoniyatini yaratadi.

4. Postindustrial jamiyat konsepsiyasida bilim, axborot va texnologiya iqtisodiy hamda ijtimoiy munosabatlarni o‘zgartiruvchi kompleks omillar sifatida namoyon bo‘ladi.

5. Ma’naviy-ekologik sivilizatsiya konsepsiyasi ijtimoiy taraqqiyotni tabiiy muhit, ma’naviy qadriyatlar va ijtimoiy institutlar o‘rtasidagi o‘zaro muvofiqlik asosida tushuntirishi bilan integrativ metodologiyaning muhim namunasini tashkil qiladi.

6. Raqamli iqtisodiyot, ekologik siyosat va ijtimoiy himoya dasturlarini baholashda sohalararo ko‘rsatkichlarni yagona tahlil modelida uyg‘unlashtirish maqsadga muvofiq.

7. Hududiy rivojlanish rejalarini ishlab chiqishda iqtisodiy samara, ijtimoiy ehtiyoj va ekologik barqarorlikni o‘zaro bog‘liq mezonlar asosida baholash zarur.

8. Axborot texnologiyalarini joriy etishda inson kapitali, ma’naviy qadriyatlar va atrof-muhitga ta’sirni birgalikda hisobga olish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Razumovskiy O.S. Optimologiya. 4.1. Obщyenauchnыye i filosofsko-metodologicheskiye osnovы. - Novosibirsk — IFP SO RAN, 1999. – 86-87 s.

2. Sovremennaya zapadnaya filosofiya. -M. — Politizdat, 1991.-428 s.

3. Razumovskiy O.S. Optimologiya. 4.1. Obщyenauchnыye i filosofsko-metodologicheskiye osnovы. - Novosibirsk — IFP SO RAN, 1999. - 88 s.

4. Bell D. The Coming of Post-Industrial Society. - N.Y. —Doubleday, 1973. -344 p.

5. Pulyayev V.T., Shelepin N.V. Sosialnыye syennosti v sisteme rossiyskoy nasionalno-gosudarstvennoy ideologii // Sosialno-gumanitarnыye znaniya - 2001. - №5. - S. 69 - 79.

6. Zinovyev A. Logicheskaya sosiologiya. Materialnaya kultura // Sosialno-gumanitarnыye znaniya-2001.-№5.-S. 174.

7. Ivanov A.V., Fotiyeva I.V., Shishin M.Yu. Duxovno-ekologicheskaya sivilizatsiya — ustoi i perspektivы. - Barnaul — Izd-vo AGU, 2001. - 239 s.

8. Ivanov A.V., Fotiyeva I.V., Shishin M.Yu. Duxovno-ekologicheskaya sivilizatsiya — ustoi i perspektivы. - Barnaul — Izd-vo AGU, 2001. - 5 s.

9. Abushenko V. L. Razvitiye // Noveyshiy filosofskiy slovar / Sost. A. A. Grisanov. - Mn. — Izd. V. M. Skakun, 1998. S. 562; Sovremennaya filosofiya — Slovar i xrestomatiya. - Rostov-na-Donu — Feniks, 1995. S. 65; Yudin E. G. Razvitiye // Filosofskiy ensiklopedicheskiy slovar. - M. — Sovetskaya ensiklopediya, 1983. S. 561; Shtompka P. Sosiologiya sosialnыx izmeneniy. S. 25; Yasenko N. Ye. Tolkovыy slovar obщyestvovedcheskix terminov. - SPb. — Lan, 1999. S. 353.

10. Spenser G. Opыtы nauchnыye, politicheskiye i filosofskiye / Per. s angl. - Mn. — Sovremennыy literator, 1999. S. 113-187; Fasenkova L. V. Globalnыy evolyusionizm kak mirovozzreniye // Globalnыy evolyusionizm (Filos. analiz). - M. — IF RAN, 1994. S. 40-42.

11. Pomerans G. S. Vstrechi s Buberom // Buber M. Dva obraza verы — Per. s nem. - M. — Respublika, 1995. S. 9. Obraz razvitiya kak rasщyepleniya verevki, svyazannыy s proisxojdeniyem dannogo termina, neodnokratno vstrechayetsya v yego rabotax (sm. napr. — yego je. Vыxod iz transa. - M. — ROSSPEN, 2010. S. 523). Na eto je ukazыvayet i L. P. Karsavin — «Razvitiye... v protivopolojnosti «svitiyu»... oznachayet, sobstvenno govorya, razvorachivaniye, raskrытiye chego-to uje potensialno, no tolko potensialno dannogo, t. ye. aktualizasiyu ne bыvshego, obogaщyeniye вытiya, i sklonyayet mыsl k otojdestvleniyu yego s prosessom» (Karsavin L. P. Filosofiya istorii. - SPb. — AO «Komplekt», 1993. S. 34).